

8. Savojs'ka S. V. Vprovadzhennja ukrai'ns'koi' movy jak derzhavnoi' u sferu osvity Ukraïny v 90-ti roky XX – poch. XXI st.: istorychnyi aspekt (na materialah vyshhyh navchal'nyh zakladiv): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Nacional'nyj pedagogichnyj un-t im. M. P. Dragomanova. – K., 2007. – 20 s.

9. Lavrut O. O. Movnyj aspekt funkcionuvannja zakladiv osvity v URSR u 1960-h – pershij polovyni 1980-h rokiv // Gurzhii'vs'ki istorychni chytannja: Zbirnyk naukovykh prac' / Red. kol.: V. A. Smolij, O. I. Gurzhij, A. G. Morozov ta in. – Cherkasy: Vyd. Chabanenko Ju. A., 2015. – Vyp.10. – S.87–90.

10. Derzhavnyj arhiv Donec'koi' oblasti. – F.R.2852. – Op.1. – Spr.237.

11. Tam samo. – Op.2. – Spr.1.

Lavrut O. A., Ph.D., assistant professor of social and humanitarian disciplines and teaching methods of the Donetsk Regional Institute of Postgraduate Education, Assoc. (Ukraine, Slavyansk), lavrut.olga@gmail.com

Echo law «On strengthening the link with school life and further development of the education system in the Ukrainian SSR»: First Experience years

During the 1950–60s Soviet government were searching models of education. Since 1954, knowledge of the Ukrainian language, in contrast to Russian, as the researchers were not mandatory. In the educational field it turned out, especially in the infamous law voluntary choice of languages that are anchored in the laws of the USSR of December 24, 1958 and the USSR on April 17, 1959 In one of the articles of the Law «On strengthening the link with school life and further development of public education in the Ukrainian SSR» stated that teaching in schools of Ukraine in the mother tongue of students. But not all children were covered by the study. Among the reasons that prevented it was the low level of educational work in educational institutions that caused the second year, the rejection of education in general; lack of premises and appropriate conditions, health and so on.

For the teaching and research of educational institutions allocated land, where students practical skills instilled growing crops. Lack of proper training conditions led to several changes in education. The reasons were the lack of space, the need for appropriate specialists population density.

Better performance was in elementary school level, in comparison with other parts. The reasons for poor quality of students' knowledge are the following: formal control and assessment of teachers; inability to apply the acquired theoretical knowledge in practice; low level of students' thinking, inability to prove the allegations and his own opinion; confusion in concepts; apprenticeship irrational use of calculation methods and more. In the late 50's – early 60's Legislation in general declared equality in the study of naive and Russian languages.

Keywords: school, institution, education, students, children, success, number, learning process, formalism.

Лаврут О. А., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин и методики их преподавания, Донецкий областной институт последипломного педагогического образования (Украина, Славянск), lavrut.olga@gmail.com

Ехо Закона «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в Украинской ССР» в Украинской ССР: опыт первых лет

В течение 1950–60-х годов советское правительство осуществляло поиск моделей развития образования. Начиная с 1954 г., знание украинского языка, в противовес русскому, как отмечают исследователи, было совсем необязательным. В сфере образования это проявилось печально, прежде всего, в праве добровольности выбора языков, что закреплялось в законодательных актах СССР от 24 декабря 1958 и УССР от 17 апреля 1959 г. В одной из статей Закона «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в Украинской ССР» отмечалось, что обучение в школах Украины осуществляется на родном языке учащихся. Но не все дети были охвачены обучением. Причиной этого был низкий уровень учебно-воспитательной работы в учреждениях образования, второгодичество, отказ от получения образования вообще; отсутствие помещений и надлежащих условий, состояние здоровья и т.д.

Для проведения учебно-исследовательской работы образовательных учреждений выделялись земельные участки, где ученикам прививались практические навыки выращивания сельскохозяйственных культур. Отсутствие надлежащих условий обучения обуславливало обучение в несколько смеен. Причиной этого стали отсутствие помещений, потребность в соответствующих специалистах, плотность населения.

Лучшая успеваемость была в учащихся начального звена школы, в сравнении с другими звеньями. Причиной невысокого качества знаний учащихся стали следующие: формальный характер контрольно-оценочной деятельности педагогов; неумение применять полученные теоретические знания на практике; низкий уровень развития мышления учащихся, неумение доказать утверждение и собственное мнение; путаница в понятиях; использование ученичеством нерациональных способов вычисления и тому подобное. В конце 50-х – начале 60-х гг. законодательные акты в общих чертах декларировали равноправие в изучении родного и русского языков.

Ключевые слова: школа, учреждение, образование, ученики, дети, успешность, количество, обучение, процесс, формализм.

***

УДК 94(477.7)

Чирко Б. В.,
кандидат историчних наук, доцент кафедри психології та суспільних наук, Академія муніципального управління (Україна, Київ), polina_nz@mail.ru

СТРУКТУРА СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇХНЬОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПИТІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ (1920 – ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ)

Метою дослідження є аналіз структури та організації роботи спеціалізованих органів радянської влади в етнічній сфері. При підготовці публікації застосовувалися загальнонаукові методи досліджень в галузі історичної та етнологічної проблематики – принципи історизму та об'єктивності, а також конкретно-дослідницькі методи, зокрема, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, статистико-аналітичний. В пропонуванні публікації показані основні етапи формування структури органів радянської влади із запровадження українізації та забезпечення національно-культурних, мовних і інших запитів національних меншин України, роль радянських, державних та партійних органів в утворенні системи національних адміністративно-територіальних одиниць, мережі національних освітніх на культурно-просвітних установ, запровадженні землеустрою в регіонах проживання національних меншин тощо. Автор приходить до висновку, що активна діяльність спеціалізованих органів влади в етнічній сфері у 1920-х роках відіграла позитивну роль в забезпеченні запитів етнічних груп України у розглядуваній період.

Ключові слова: органи влади, Відділ національних меншостей НКВС УССР, Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК, Рада національних меншостей наркомату освіти, національне районування, національна освіта, політика українізації, етнічні українці, національні меншини.

Поліетнічність, соціокультурна життєдіяльність різних етнічних спільнот – характерна риса та важливий компонент етносоціального процесу, який відбувався на теренах сучасної України протягом багатьох століть. Особливе місце в етнічній історії України займає масова колонізація Новоросії, а також інших регіонів Російської імперії вихідцями з Німеччини, Прусії, Швейцарії, Австрії, Нідерландів, які почали переселятися з Європи у другій половині XVIII століття. З часів заснування в південних регіонах країни протягом десятиліть німецькі колонії сформувалися як своєрідне, самобутнє й яскраве явище в суспільному та соціально-господарському житті Російської імперії. В добу Українських демократичних революцій населення німецьких та менонітських колоній змушено було шукати шляхи до адаптації в межах аграрної та соціально-господарської політики урядів Центральної Ради, П. Скоропадського, С. Петлюри. З утвердженням радянської влади в Україні колоністи намагалися адаптуватися до реалій соціально-господарських та аграрних процесів, які виникали в рамках запровадження радянської економічної політики.

Як відомо, життєдіяльність етносів в величезній мірі залежить від політики державної влади, яка здійснюється в соціально-культурній, мовній та етнічній сферах. Особливу роль в формуванні такої політики відіграли рішення XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року). Делегати з'їзду затвердили курс партії на запровадження політики коренізації. Здійснення політики коренізації, як офіційного курсу партії, покладалося на республіканські партійні організації. Основними напрямками політики коренізації визнавалися підготовка національних кадрів, утворення системи освіти з викладанням мовами етнічних груп, а також інші напрями державної політики в етнічній сфері. У відповідності до національного складу населення республіки в Україні політика коренізації набула форми українізації, а також заходів по забезпеченню освітніх, мовних та інших запитів національних меншин.

Партійне керівництво заявляло, що державна політика в етнічній сфері має «інтернаціоналістський» характер та передбачає досягнення «розкріпачення націй» й «розв'язання національного питання». В той же час широко проголошувана «інтернаціоналістська» політика відверто розглядалася владою і як найбільш вдалий «спосіб» залучення людей до процесу побудови соціалістичного суспільства. І це надавало національній політиці радянської влади підкреслено політизованого та заідеологізованого характеру. Проте в ході її реалізації у 1920–х роках мали місце і певні позитивні зрушення в забезпеченні запитів національних груп.

Як зазначалося, важливим напрямом державної політики в УСРР в етнічній сфері було запровадження політики українізації, яка здійснювалася до кінця 1920–х років. Українізація передбачала забезпечення національно–культурних, освітніх, мовних та інших запитів етнічних українців. В рамках політики українізації була утворена мережа загальноосвітніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів з викладанням українською мовою, різноманітні культурно–просвітні організації, а також наукові центри, які входили в структуру Академії наук України; здійснювалася підготовка українських національних кадрів для роботи в державних, радянських, партійних, господарських, профспілкових та інших установах; відкривалися українські театри, мистецькі, етнографічні й інші організації; видавалася громадсько–політична, навчальна, популярна, наукова та художня література.

Здійсненню політики українізації сприяло утворення спеціалізованих державних та партійних установ. Так, відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи термінового здійснення повної українізації радянського апарату» (30 квітня 1925 року) Рада Народних Комісарів України утворила Центральну Всеукраїнську Комісію з керівництва українізацією при РНК УСРР. До складу комісії увійшли В. Чубар (голова), І. Булат, М. Скрипник, Д. Лебідь, О. Шумський, Я. Познанський, З. Порайко, Г. Мусульбас та С. Власенко. У зазначеному складі комісія почала діяти з 1 жовтня 1925 року [2, с. 178]. Поряд із Центральною Всеукраїнською Комісією з керівництва українізацією при РНК УСРР було утворено Комісію Політбюро ЦК КП(б)У по українізації. У роботі комісії брали участь В. Чубар, В. Затонський, М. Скрипник, М. Попов, В. Балицький, інші державні та партійні діячі України. До компетенції комісії входило широке коло питань, зокрема здійснення українізації КП(б)У, ЛКСМУ, профспілкових організацій, Робітничо–Селянської Червоної Армії тощо. Комісія Політбюро ЦК КП(б)У з українізації розглядала також питання пов'язані з роботою серед національних меншин [2, с. 178].

Для запровадження державної політики щодо національних меншин була також утворена мережа спеціалізованих адміністративних, радянських, освітніх та партійних установ – Відділ національних меншостей НКВС УССР, Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК, Рада національних меншостей Наркомату освіти УССР, а також інші. Діяла система національних адміністративно–територіальних одиниць, а також мережа освітніх закладів, навчання в яких здійснювалося мовами національних меншин. Результатом діяльності зазначених та інших установ стало, в першу чергу, підвищення освітнього рівня національних груп.

Подібні процеси продовжувалися до кінця 1920–х років. В подальшому, з остаточним утвердженням сталінського режиму державна політика щодо національних меншин зазнає кардинальних змін: «інтернаціоналізм» набуває форми тотальної денационалізації національних груп. У 1930–х роках діяльність освітніх закладів згортається, національні адміністративно–територіальні одиниці розформовуються. Здійснюються пошуки та «викриття» українських «націоналістів», а також «ворогів народу» з середовища національних меншин. Німці, поляки та представники інших етнічних груп проголошуються «шкідливими націями».

У травні 1921 року Президія ВУЦВК приймає рішення про утворення відділу національних меншостей Народного Комісаріату внутрішніх справ УСРР [2, с. 178]. Відзначимо, що для реалізації державної політики в галузі національних відносин розглядалася можливість утворення й інших державних органів, зокрема, Наркомату «у справах євреїв» та Наркомату у справах національностей. 28 квітня 1919 року Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання про «Комісаріат з єврейських питань». В постанові ЦК в зв'язку з цим відзначалося: «вважати утворення його зайвим» [3, арк. 9зв, 10зв]. 15 грудня 1920 року Політбюро ЦК КП(б)У також розглядає питання «Про організацію Наркомнацу при Раднаркомі УСРР» [4, арк. 120]. 13 квітня 1921 року ВУЦВК приймає рішення «не утворюючи в УСРР Наркомнацу» передати функції роботи серед національних меншин Наркомату внутрішніх справ [10, арк. 100]. 25 жовтня 1922 року ВУЦВК приймає «Положення про відділ національних меншостей НКВС», яке було опубліковане в газеті «Вісти» 1 листопада 1922 року. В документі зазначалося: «1. До компетенції Відділу національних меншостей входить: а) забезпечення мирного будівництва і братерського співробітництва всіх національностей, які проживають на території УСРР; б) широке сприяння матеріальному розвитку національних меншостей, враховуючи особливості їхнього побуту, культури і економічного розвитку; в) нагляд за втіленням у життя національної політики Радянської влади» [2, с. 15]. У «Положенні» визначалися основні напрями роботи відділу: «Для здійснення зазначених завдань Віднацмен НКВС: а) розробляє відповідні проекти заходів та постанову галузі політики та вносить такі до Колегії НКВС для подальшого надіслання у встановленому порядку; б) приймає заходи до пристосування законодавства, а також розпоряджень окремих Наркоматів до потреб та особливостей побуту, культури та економіки національних меншостей, що мешкають на території УСРР; в) наглядає за виконанням усіма установами Республіки відповідних статей Конституції, декретів та постанов, що стосуються національних меншостей; г) наглядає за діяльністю різних національно–громадських, філантропічних, релігійних, спортивних і т. ін. організацій національних меншостей; д) дає попередні заключення при реєстрації статутів різних об'єднань національних меншостей» [2, с. 15]. Місцевими органами Відділу національних меншостей НКВС були підвідділи: німецький, єврейський, польський, що діяли при відділах управліннь губернських виконавчих комітетів. У деяких губерніях при підвідділах утворювалися секції: єврейські, німецькі, татарські, латиські, естонські та ін. Слід, однак, сказати, що загальні штати як Центрального Відділу національних меншостей, так і його місцевих

органів були мало чисельні і не перевищували всього трьох десятків працівників.

Зрозуміло, що такою кількістю співробітників забезпечити виконання покладених на відділ національних меншостей зобов'язань було складно. До того ж і сама практична діяльність відділу продовжувалася недовго – з кінця 1922 (коли було прийнято «Положення» про Відділ та інші законодавчі акти, що регламентували його роботу) до утворення у 1924 році Центральної Комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, яка продовжила роботу Відділу національних меншостей НКВС у сфері забезпечення національно-культурних та інших запитів етнічних груп. Проте і за цей короткий період працівники відділу провели певну роботу з обстежень місць компактного проживання національних меншин, впровадження системи національного районування, розробки законодавчих актів та інструктивних документів з питань здійснення національної політики. Особливу увагу відділ приділяв питанням «політичного характеру» – еміграційним процесам, «націоналістичним проявам» в середовищі різних національних груп тощо. Одним із специфічних напрямів діяльності відділу, як підрозділу НКВС, був адміністративний контроль за етноконфесійними громадами, національними кооперативними товариствами та громадсько-політичними організаціями України. Про напрями контролю за організаціями національних меншин йшлося у численних інструктивних документах НКВС, зокрема у «Приблизній схемі щомісячного звіту завідуючого П/відділом Нацменшостей при Губотуправі» [Губернському відділі управління НКВС – Авт.] (12 січня 1923 року). Перед місцевими підрозділами відділу ставилося завдання з'ясувати: «5. Кількість нових зареєстрованих національних об'єднань: союзів, комітетів, колективів, артілей та релігійних громад. Яке було дано заключення підрозділом нацменшостей при реєстрації статутів означених об'єднань. Чи встановлено нагляд за їхньою діяльністю. Чи помічаються ухили від статутів з боку цих громад та об'єднань. В чому це виявляється та які заходи прийняті щодо їх усунення. Чи закриті за звітний період які-небудь національні організації та з якої причини. Чи притягнені виконавчі органи національних об'єднань до судової відповідальності та з якого приводу.

6. Вплив цих об'єднань на населення в ідеологічному та економічному відношенні та які групи населення національних меншостей та чи інша громадська чи господарська організація навколо себе об'єднує» [2, с. 16]. Заходи щодо цих громадських організацій Відділ національних меншостей здійснював у контакті з іншими адміністративними органами, в тому числі Центральною міжвідомчою комісією у справах союзів та громад, що входила до складу Адміністративно-організаційного управління НКВС (МЕКОСО). За участю співробітників Відділу національних меншостей НКВС здійснювалися й інші заходи щодо національних меншин: організація землеустрою німецьких та єврейських сільськогосподарських громад, видання періодичної літератури мовами національних груп, допомога голодуючому населенню Півдня України тощо.

За декілька років діяльності обсяг та інтенсивність роботи Відділу національних меншостей НКВС УСРР значно зросли. Напрямами роботи як законодавчого, так і суто практичного характеру ставали все більш складними

та багатоплановими. Проте для ефективного розв'язання нових завдань, що виникали в галузі національних відносин, рівня повноважень Відділу національних меншостей НКВС як адміністративного органу було вже недостатньо. У зв'язку з цим вищі органи влади поставили питання про виведення роботи по відношенню національних груп із сфери компетенції Наркомату внутрішніх справ і передачу цих функцій Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітету – вищому органу радянської влади в Республіці. Така позиція знайшла відображення в постанові Колегії НКВС від 28 вересня 1923 року [9, арк. 2зв]. Остаточне рішення про передачу функцій Відділу до ВУЦВК, як і інших важливих питань державного життя, приймало вище політичне керівництво України. 19 березня 1924 року Політбюро ЦК КП(б)У приймає постанову «Про відділ нацмен при НКВС», у якій зазначалося: «Замість відділу нацмену НКВС утворити при ВУЦВКу комісію нацмену. Провести в радянському порядку» [5, арк. 50зв]. Політичне «добро» на утворення комісії було дано. 29 квітня 1924 року Президія ВУЦВК приймає постанову про утворення при Всеукраїнському ЦВК постійної комісії у справах національних меншостей.

Перше засідання комісії у справах національних меншостей відбулося 3 травня 1924 року. Розглянувши питання «Постанова Великої Президії ВУЦВКу «Про роботу Центральної Комісії нацменшостей» від 29 квітня 1924 р.», члени комісії прийняли рішення: «1. негайно почати роботу, для чого до наступного засідання подати всі статистичні матеріали щодо національних меншостей на місцях...

Прийняти справи Нацмену від НКВС.

Виробити штати та скласти кошторис на Центральний та місцевий апарат при Губвиконкомах» [14, арк. 40]. На цьому ж засіданні комісії розглядалося питання: «2. Про стан роботи серед нацмену на місцях». В постанові відзначалося: «2. Подати доповідь про стан роботи по кожній національності окремо» [14, арк. 40].

Робота комісії була активною та різноманітною. Так, тільки з травня по грудень 1924 року Центральна Комісія у справах національних меншостей розглянула питання підготовки статистичних матеріалів; участі представників національних меншин у роботі виборчих комісій при виборах до органів радянської влади; здійснення декрету про рівноправність мов; організації землеустрою німців, болгар та румун; утворення німецьких, болгарських, єврейських, чеських та інших національних адміністративно-територіальних одиниць; еміграції німецького населення з України; поширення періодичної преси мовами національних меншин тощо. Комісія розглянула також десятки інших питань: скликання міжвідомчої комісії з питань менонітського населення України; обстеження місць компактного проживання молдавського населення у зв'язку з утворенням Молдавської АСРР; про передачі телеграм мовами національних меншин тощо [13, арк. 59, 70; 14, арк. 1–40; 15, арк. 1, 5].

Мета, напрями роботи та організаційна структура комісії були конкретизовані в положенні «Про комісію у справах національних меншостей при ВУЦВК та її місцевих органах», схваленому ВУЦВК та РНК УСРР 22 жовтня 1924 року. Подальшим розвитком цього документу стала постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про Центральну Комісію у справах національних меншостей

при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та про місцеві органи в справах національних меншостей» (29 лютого 1928 року). Зазначеною постановою права та функції комісії у справах національних меншостей значно розширювалися. У «Положення» 1928 року, зокрема, зазначалося, що Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК має право виявляти законодавчу ініціативу, а також брати участь у розробленні й погодженні всіх законопроектів, що їх належить проводити через законодавчі органи, щодо політики УСРР в національній справі; брати участь в особі голови або одного з членів комісії з правом дорадчого голосу на засіданнях Президії ВУЦВК і РНК УСРР під час обговорення справ щодо інтересів національних меншостей; звертатися з поданням до відповідних народних комісаріатів про розв'язання ними питань економічного, культурного й іншого характеру щодо національних меншостей; збирати, розробляти й вивчати матеріали та відомості щодо економічних, культурних та побутових питань з життя національних меншостей; вживати заходів до видання й поширення національними мовами найважливіших декретів і наказів влади для ознайомлення національних меншостей з їхніми правами та обов'язками тощо [2, с. 19].

Поряд з Центральною Комісією у справах національних меншостей (ЦКНМ при ВУЦВК), як її місцеві органи, при губернських виконавчих комітетах утворювалися комісії або бюро у справах національних меншостей. Якщо у створенню бюро чи комісії необхідності не було, їхні функції виконувалися уповноваженими у справах національних меншостей, які призначалися відповідними виконкомом рад. 24 листопада 1924 року РНК УСРР приймає постанову «Про штати губернських комісій у справі національних меншостей». Цим документом штати 8 губернських комісій у справах національних меншостей були визначені у кількості 34 співробітників. До складу губернських комісій входили представники для роботи серед євреїв, німців, поляків, молдаван, греків та болгар. З утворенням окружних комісій у справах національних меншостей штати співробітників місцевих органів ЦКНМ при ВУЦВК значно зростали. Постановою РНК УСРР «Про штати окружних комісій національних меншостей (30 травня 1925 року) для роботи в Одеській окружній комісії у справах національних меншостей було призначено 4 співробітники; Миколаївській, Житомирській, Коростенській, Мелітопольській, Першотравенській, Маріупільській – по 3; Херсонській, Вінницькій, Проскурівській, Кам'янець–Подільській, Шепетівській, Київській, Бердичівській, Криворізькій, Катеринославській, Зінов'євській, Артемівській – по 2; Запорізькій, Прилуцькій, Кременчуцькій, Роменській, Конотопській, Чернігівській, Сталінській, Могилівській, Тульчинській, Білоцерківській, Уманській та Черкаській – по 1 співробітнику [1, с. 40]. На додаток до встановлених штатів за ініціативою окрвиконкомів для роботи серед національних меншин було виділено ще 5 співробітників [1, с. 40]. Загалом, у складі окружних комісій у справах національних меншостей був виділений 31 співробітник для роботи серед єврейського населення; 13 – серед німецького; 8 – серед польського; 4 – серед молдавського; 3 – серед болгарського; 2 – серед грецького. До 1928 р. кількість співробітників окружних комісій у справах національних меншостей зросла до

140 чоловік. Зазначимо, що поряд з назвою «Окружні комісії у справах національних меншостей» вживалася також назва «Окружні бюро у справах національних меншостей» (ОБНМ). Слід сказати, що далеко не всі ОБНМ працювали ретельно. Різним було і ставлення до окружних комісій органів радянської влади. Чимало виконкомів рад надавали роботі ОБНМ всіляку підтримку, але разом з тим деякі окрвиконкоми прагнули ухилитися від участі в роботі ОБНМ, обмежити їхню компетенцію. У ряді округ штати співробітників ОБНМ безпідставно скорочувалися або ОБНМ взагалі скасовувалися. Президія ВУЦВК, розглянувши це питання (грудень 1927 року), зобов'язала Першотравенський, Уманський, Полтавський та Роменський окрвиконкоми відновити діяльність ліквідованих ОБНМ та роботу уповноважених у справах національних меншин. Причому зазначалося, що ліквідація ОБНМ порушує раніше прийняті законодавчі акти. Зокрема постанову ВУЦВК та РНК УСРР «Про розширення прав місцевих органів влади та спрощення порядку урядування», що була прийнята 29 квітня 1927 р. [8, арк. 1].

У 1926–1927 роках почалося утворення комісій або встановлення посад уповноважених для роботи серед національних меншостей при окремих районних виконавчих комітетах рад. За цей період за ініціативою райвиконкомів кількість штатних співробітників та уповноважених для роботи серед національних меншин (у 24 округах) збільшилася з 27 до 112 чоловік. 64 співробітники районних комісій у справах національних меншостей здійснювали роботу серед єврейського населення, 36 – серед польського, 2 – серед німецького [9, арк. 1–2]. У січні 1931 року ВУЦВК приймає постанову «Про заведення до штатів деяких райвиконкомів посади інструктора з роботи серед нацменшостей» [7, арк. 5–6]. До початку 1930-х років кількість співробітників районних комісій у справах національних меншостей досягла 130 чоловік.

Після утворення в Україні обласного адміністративного поділу у структурі місцевих органів центральної Комісії у справах національних меншостей відбулися суттєві зміни. 30 квітня 1932 року ВУЦВК приймає постанову «Про утворення при обласних організаційних комітетах ради фізичної культури, комісії національних меншостей, комісії земельного впорядкування трудящих євреїв і комісії сприяння держкредитові та ощадній справі» [2, с. 21]. У постанові йшлося про утворення при обласних організаційних комітетах комісій у справах національних меншостей у складі голови (члена обласного організаційного комітету), його заступника та ще 2 співробітників комісії. У середині 1930-х років місцеві органи Центральної Комісії у справах національних меншостей було реорганізовано. У 1934 році комісії у справах національних меншостей при обласних виконкомів та Молдавської АСРР були ліквідовані, а замість них при Київському, Вінницькому та Донецькому облвиконкомів утворилися відділи з роботи серед національних меншостей у складі завідуючого відділом та 2 інструкторів. При Харківському та Чернігівському обласних виконавчих комітетах, а також при ЦВК Молдавської АСРР виділялися посади інструкторів для роботи серед національних меншин. Центральні органи Комісії у справах національних меншостей активно діяли до середини 1930-х років.

Формування та подальший розвиток системи національної освіти передбачали утворення спеціалізованого координуючого органу. Такою державною структурою стала Рада національних меншостей (Раднацмен), яка діяла у складі Народного Комісаріату освіти УСРР. 21 квітня 1921 року Політбюро ЦК КП(б)У приймає рішення: «... а) вважати в принципі відділ національних меншостей при НКО [Народному комісаріаті освіти – Авт.] необхідним; б) доручити комісії при НКО спільно з представником агітпропу [Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У – Авт.] розробити проект положення» [6, арк. 9]. Подібне рішення було проведене й по лінії ВУЦВК. У відповідності з прийнятими рішеннями в структурі Наркомосу УСРР була утворена Рада національних меншостей. На першому засіданні президії Ради національних меншостей (17 серпня 1921 року) розглядалося питання «Про склад Ради». Було прийнято рішення: «Вважати Раду Нацменшостей у складі: Голови Ради тов. Ряппо, заступника тов. Маца, члена Президії тов. Вальденберга та членів тт. Теніса та Богданова» [11, арк. 2]. На цьому ж засіданні також розглядалося питання «Про організацію Німбюро» [11, с. 2]. У документі зазначалося: «Звернутися до ЦК КП(б)У про організацію Німбюро при Наркомосі» [11, с. 2]. Поряд з німецьким були утворені єврейське, польське, татарське та латиське бюро.

Структура та основні напрями роботи Ради національних меншостей Народного Комісаріату освіти були детально викладені в «Положенні про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР». Зазначений документ було прийнято на засіданні Колегії Наркомпросу 10 серпня 1922 року. В документі зазначалося: «Рада з освіти національностей при Наркомосі має своєю метою правильну постановку та загальне керівництво культурно-просвітньою роботою національних бюро НКО та її органів та здійснює через національні бюро відповідні заходи Наркомосу, а також об'єднує досвід роботи окремих нацбюро» [12, арк. 94]. Поряд з Радою національних меншостей та Центральними національними бюро (єврейським, німецьким, польським, татарським, латиським) передбачалося утворити місцеві органи з робіт серед національних меншостей, в сферу діяльності яких входили б питання організації освіти, здійснення культурно-масових та просвітницьких заходів. У «Положенні» відзначалося, що в місцевостях з значною кількістю національних меншин національні бюро утворюються також в повітах, районах та волостях. При цьому особлива роль в забезпеченні національно-культурних запитів національних меншин на регіональному та місцевому рівнях відводилася губернським національним бюро. Для вирішення широкого кола задач в галузі загальноосвітньої, культурно-просвітницької, виховної та організаційної роботи губернським національним бюро надавалися значні повноваження.

До компетенції губнацбюро, зокрема, відносилися: організація проведення з'їздів, конференцій та нарад представників національних меншин; встановлення зв'язків з партійними, радянськими та профспілковими організаціями з питань здійснення національної політики; вивчення чисельного складу та рівня професійної підготовки національних педагогічних кадрів, чисельності та характеру роботи загальноосвітніх та інших установ,

які знаходилися у віданні губернських національних бюро; підготовка статистичних матеріалів щодо чисельності, освітньому та культурному рівні національних меншин, які мешкали на території губернії. До компетенції губнацбюро також входили питання, пов'язані з організацією педагогічних курсів для підготовки вчителів, працівників дитячих домів, національних клубів та бібліотек; утворенням національних музеїв, охороною пам'яток культури та історичного минулого національних меншин.

В «Положенні» про організацію справи освіти національних меншин, а також інших документах, пов'язаних з діяльністю Ради національних меншостей Наркомату освіти УСРР (постановах, інструктивних листах, планах роботи, офіційному листуванні радянських, державних та партійних органів) були детально розроблені структура Раднацмену, основні напрями та організаційні форми роботи зі створення системи національної освіти в Україні. Разом з тим, багато з задекларованих положень про роботу Раднацмену, як і деяких напрямів його діяльності, в силу обставин об'єктивного та іншого характеру, на практиці реалізувати було дуже важко. Практична робота Раднацмену відбувалася в досить складних умовах: відсутність відповідного рівня державного фінансування, брак кваліфікованих кадрів, а також і досвіду роботи необхідного для утворення складної та безпрецедентної за своїми масштабами освітньої системи, спрямованої на національно-культурний та духовний розвиток десятків етнічних груп, як мешкали на території Української держави. Однак, не дивлячись на наявні труднощі, Рада національних меншостей за порівняно короткий термін провела значну роботу: були відкриті десятки шкіл та інших навчальних закладів з викладанням мовами національних меншин, готувалися національні педагогічні кадри, здійснювалася видавнича діяльність мовами різних етнічних груп. Діяльність Раднацмену, національних навчальних закладів та культурно-просвітніх установ активно продовжувалася до кінця 1920-х років. На початку 1930-х – середини 1930-х років в умовах утвердження сталінського тоталітарного режиму система національної освіти зазнає кардинальних змін.

Як зазначалося, з початку 1920-х років в Радянському Союзі в етнічній сфері почала здійснюватися політика «коренізації». В Україні, у відповідності до національного складу населення республіки, політика «коренізації» набуває специфічних форм: українізації та заходів щодо забезпечення національно-культурних, мовних й інших запитів національних меншин. Для реалізації державної політики в етнічній сфері була утворена та активно діяла розгалужена система спеціалізованих органів радянської влади та управління України. У 1921 році в структурі Народного комісаріату освіти утворюється Рада національних меншостей, до компетенції якої входило широке коло питань, пов'язаних з забезпеченням культурно-мовних та освітніх запитів етнічних груп – утворення системи загальноосвітніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів з викладанням мовами національних меншин, організація роботи культурно-просвітніх та наукових установ. В цьому ж році утворюється Відділ національних меншостей Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР, основними напрямками роботи якого були підготовка статистичних матеріалів, адміністративний контроль за діяльністю кооперативних,

конфесійних та етноконфесійних громад, протидія еміграційним рухам населення німецьких та менонітських колоній тощо. У 1924 році функції роботи серед національних груп були передані Центральній Комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, вищому законодавчому органі УСРР. Діяльність зазначених органів влади продовжувалася до початку 1930-х років. В подальшому, в умовах остаточного утвердження сталінського тоталітарного режиму, спеціалізовані органи влади з роботи серед національних меншин розформовуються, а їх діяльність припиняється.

Список використаних джерел

1. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 8–11 января 1927 г.: стенографический отчет, резолюция, постановление и материалы. – Харьков: Изд-е ЦКНМ при ВУЦИК, 1927. – 228 с.
2. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття): монографія / Богдан Володимирович Чирко. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 215 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1.
4. Там само. – Оп.6. – Спр.7.
5. Там само. – Оп.6. – Спр.48.
6. Там само. – Оп.20. – Спр.750.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.559.
8. Там само. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.2100.
9. Там само. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.2122.
10. Там само. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.2236.
11. Там само. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.616.
12. Там само. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.1769.
13. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.3.
14. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.4.
15. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.9.

References

1. Pervoe Vseukrainskoe soveshhanie po rabote sredi nacional'nyh men'shinstv, 8–11 janvarja 1927 g.: stenograficheskij otchet, rezolucija, postanovlenie i materialy. – Har'kov: Izd-e CKNM pri VUCIK, 1927. – 228 s.
2. Chyrko B. V. Nacional'ni menshyny v Ukraini (20–30 roky XX stolittja): monografija / Bogdan Volodymyrovych Chyrko. – K.: Asociacija «Ukrai'no», 1995. – 215 s.
3. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy. – F.1. – Op.6. – Spr.1.
4. Tam samo. – Op.6. – Spr.7.
5. Tam samo. – Op.6. – Spr.48.
6. Tam samo. – Op.20. – Spr.750.
7. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrainy. – F.1. – Op.3. – Spr.559.
8. Tam samo. – F.1. – Op.3. – Spr.2100.
9. Tam samo. – F.1. – Op.3. – Spr.2122.
10. Tam samo. – F.5. – Op.1. – Spr.2236.
11. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.616.
12. Tam samo. – F.166. – Op.2. – Spr.1769.
13. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.3.
14. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.4.
15. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.9.

Chyrko B. V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Academy of Municipal Management Department of Psychology and Social Sciences (Ukraine, Kyiv), polina_nz@mail.ru

Structure of the Soviet Power's Specialized Bodies and Organization of Their Work on Implementing the Ukrainization and Meeting the Ukraine's National Minorities' Needs (1920 – early 1930s)

The paper pursues a goal to analyze both the structure of the Soviet power's specialized bodies and the organization of their work in the ethnic sphere. In preparing the publication, the Author has used the general scientific research methods in the field of historical and ethnological issues – principles of historicism and objectivity, as well as specific research methods, including problem-chronological, historical and comparative, statistical and analytical. The present paper unveils the main stages of formation of the structure of the Soviet power's specialized bodies intended to implement Ukrainization and meet national and cultural, language and

other needs of the Ukraine's national minorities, the role the Soviet, the state and party bodies in formation of the national administrative units' system, the network of national educational and cultural and educational institutions, the implementation of the land management in areas of the national minorities' abode and others. The author concludes that the active work of the power's specialized bodies in the ethnic sphere in the 1920–th has played a positive role in meeting the ethnic groups' needs in Ukraine at that time.

Keywords: bodies of power, Department of the national minorities of the People's Commissariat for Internal Affairs (PCIA/NKVS) of the Ukrainian SSR, National Minorities Central Commission under the All-Ukrainian Central Executive Committee, Council of national minorities of the Commissariat of Education, national zoning, national education, Ukrainization policy, ethnic Ukrainians, national minorities.

Чирко Б. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры психологии и общественных наук, Академия муниципального управления (Украина, Киев), polina_nz@mail.ru

Структура специализированных органов советской власти и организация их работы по осуществлению украинизации и обеспечению интересов национальных меньшинств Украины (1920 – начало 1930-х годов)

Целью исследования является анализ структуры и организация работы специализированных органов советской власти в этнической сфере. При подготовке публикации применялись общенаучные методы исследований в сфере исторической и этнологической проблематики – принципы историзма и объективности, а также конкретно-исторические методы, в частности проблемно-хронологический, историко-ставительный, статистико-аналитический. В предлагаемой публикации показаны основные этапы формирования структуры органов советской власти по осуществлению украинизации и обеспечению национально-культурных, языковых и иных интересов национальных меньшинств Украины, роль советских, государственных и партийных органов в создании системы национальных административно-территориальных единиц, сети национальных образовательных и культурно-просветительных учреждений, проведению землеустройства в регионах проживания национальных меньшинств и др. Автор приходит к выводу, что активная деятельность специализированных органов власти в этнической сфере в 1920-х годах сыграла позитивную роль в обеспечении интересов этнических групп Украины в рассматриваемый период.

Ключевые слова: органы власти, Отдел Национальных меньшинств НКВД УССР, Центральная Комиссия по делам национальных меньшинств при ВУЦИК, Совет национальных меньшинств наркомата образования, национальное районирование, национальное образование, политика украинизации, этнические украинцы, национальные меньшинства.

* * *

УДК 94:061.22(477.81)

Давидюк Р. П., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет (Україна, Рівне), davrus63@gmail.com

Українська політична еміграція і розвиток кооперації у Волинському воєводстві (1921–1926 рр.)

На основі критичного аналізу архівних матеріалів, міжвоєнної періодики, спогадів досліджується вплив і місце українських політичних емігрантів у розбудові кооперації у Волинському воєводстві. Доведено, що емігранти стали засновниками повітових кооперативних союзів, при їх сприянні відкривалися книгарні, банки, майстерні, магазини. Незважаючи на внутрішні проблеми, контроль польської влади у першій половині 20-х рр. вони сприяли зближенню української кооперації Західної Волині та Східної Галичини.

Ключові слова: Волинське воєводство, Друга Річ Посполита, українські політичні емігранти, кооперація.

Західна Волинь, приєднана до Польщі згідно Ризького мирного договору 1921 р., була переважно сільськогосподарським регіоном з великими соціальними та національними контрастами, де українська більшість протистояла польській меншості не лише у національному чи релігійному плані, але й економічному житті. Українці не володіли великими капіталами, розвиненою торгівлею, промисловими підприємствами, тому основною формою їх господарської організації стала кооперація, яка не вимагала інвестування великих коштів. До відбудови і розвитку кооперативного руху у міжвоєнній Волині